

Dr. *Karl János*:

HANÁK KER. JÁNOS

(1812-1849.)

A reformkorban régenvárt erők bontottak szárnyat. A magyarság egyszerre hosszú évtizedek kényszerű mulasztását óhajtotta pótolni. Az addig eléggé «kopár» keblekben bámulatos érdeklődés támadt irodalmi, művészeti, tudományos, gazdasági s természetesen társadalmi és politikai kérdések iránt. Az új Magyarország nem egy jelentős kulturális és gazdasági fontosságú intézményre ebben a mozgalmas korban keletkezett. A honi művelődés terén olyan szép érdemeket szerzett Királyi Magyar Természettudományi Társulatot is ekkor hívják életre. Szükségét és korszerűségét mi sem bizonyította jobban, mint az a tény, hogy amikor a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 1841. május 29-re hirdetett első vándorgyűlésére Pestre összejöttek az ország jónevű «physicusai», Bugát Pál lelkes felhívására rövid egy óra alatt 134-en sereglettek «részvénytársaságba» a természettudományokat művelni, azok jótékonyágát a hazában terjeszteni s az alapszabályok értelmében becsülettel dolgozni. A lelkes jelentkezők között találjuk Hanák Ker. János piaristát is. Későbbi méltatói úgy emlékeznek meg róla, mint aki egyike volt azoknak, akiknek leginkább köszönhetjük a természettudományok hazánkban való örvendetes térfoglalását. Megérdemli tehát, hogy ebben a sorozatban az emléket idézzük.

Szintiszta, ősi magyar családból származott. 1812. június 25-én született Kiskéren, Abauj-Torna vármegyében. Édesatyja falusi csizmadia mester, aki soványan jövedelmező ipara mellett kicsi földjének hozamából tartotta el szép számú övéit. A nyári hónapokban a család valamennyi tagja szorgalmasan tevékenykedett a mezőn és szőlőben. Minden valószínűség szerint a későbbi szenvedélyes természetkutató itt szerezte első maradandó benyomásait, s itt lobbant lánggra a természet szépsége iránti fogékonysága. Szüleivel sokat járt búcsúkra és vásárokra, hol bőven volt alkalma, hogy ellesse az emberkezelés nem egy fortélyát. Ha minden jól ment, s kiürült a nagy csizmadialáda, nótaszóval fűszerezett áldomással záródott a kalendáriumban már jó előre jelzett nap. A kis segédkező sem maradt jutalom nélkül, A vásáron árult könyvek, a «ponyvák» között tetszése szerint válogathatott. Aprólékosnak látszó színek, talán jelentéktelennek tetsző mozaikok egy fejlődő, bontakozó fiú életében. A mindig jókedvű, élvezetesen társalkodó, ízes, zamatos magyarsággal beszélő, népdalokat is író s mindenkivel gyorsan és könnyen barátkozó, szenvedélyesen a maga igazát védő Hanák János azonban nélkülük holt bizonyosan sohasem lett volna olyanná, amilyenek kortársai ismerték.

A Hanák-család asztalánál napról-napra szép számmal ültek. Így azután alig lehetett szó arról, hogy az elemi ismeretek elsajátítása után tudománytszomjazó János fiúk gimnáziumi tanulmányokat folytasson, s azok végeztével teljesüljön az édesanya hő óhaja, a gyermekből pap legyen. A már-már lehetetlennek és kivihetetlennek látszó terv megvalósítására a rokonok siettek. Segítségükkel a kis Hanák Sátoraljaújhelyen mint magántanuló vizsgálatot tesz az első és második osztályról.

Jeles bizonyítvánnyal a kezében a kisszebeni piarista atyáknál kopogtat, ahol ministrálás és egyéb kolostori szolgálatok fejében felveszik háziúrnak. Így szerzi meg a következő négy osztályról a bizonyítványt. Közben megismerkedik a kegyes atyák életével, megszereti azok köntösét. Húsz éves korában, 1832. szeptember 25-én Privigyén magára ölti a rend ruháját.

A próbaév után előjárói az akkori tanulmányi rendszernek megfelelően egyes katedrára küldik. Tanítói, nevelői készségét puhatojják. Ilyen céllal kerül Breznóbányára, ahol két éven át a második és harmadik grammatikai osztály növendékeit oktatja, feltűnő eredményt érve el a magyar nyelv tanításában. Iskolai elfoglaltsága mellett itt már van érkezése ahhoz is, hogy a vidéket járja. Megismerkedik Sterba János erdőmesterrel, a későbbi kakovai papirosgyár tulajdonosával. Társaságában nem egyszer fordul meg a Vepor ember aligjárta rengetegekben. Egy alkalommal résztvesz egészséges idegeket kívánó medvevadászon is, ami természetesen feledhetetlen élményt jelent számára. Nem is mulasztja el, hogy évek múltával vissza ne idézze a szép napokat. «Ilyen zajos medvevadászon – írja Természetrájában – 1834-ben, mint breznóbányai tanár a Vepor oldalán magam is jelen valék, hol a hajtók száma száznál többre ment, a nyolcvan fegyveres vadászt ugyanannyi baltás legény követé, s e nagy vadásztömeg egész napi fáradoalmát csak egyetlen medve halála jutalmazá.» A jómódú erdőmesternek ritka szép könyvtára és gazdag gyűjteménye is volt. A fiatal szerzetes csakhamar otthonosan mozgott mindkettőben. Itt jutott először Kezébe Kitiabel Pál korszakalkotó munkája, a *Descriptiones et Icones Plantarum rariorum Hungariae*. Segítségével, kalauzolásával mind beszédesebbé válik a zólyomi táj, s a kezdő tanár nehezen tudja elhatározni magát: a magyar hon virányának, vagy pedig bárányának (faunájának) legyen-e a kutatója? A legnagyobb magyar florista felülmúlhatatlan munkája hazánk növénytakarójának kimeríthetetlen szépségeit tárja fel előtte napról-napra érthetőbben, a lelkes, képzett erdőmester meg a honi fauna ezer meg ezer rejtélyére terelte figyelmét. Csodálkozhatunk-e, ha az élők világa iránti érdeklődése ettől kezdve végigkíséri mozgalmas pályáját? A breznóbányai két év ilyen körülmények között gyorsan elröppent, s mikor Hanák elindul Vácra, hogy felszentelése előtti tanulmányait tovább folytassa és befejezze, Sterbától már nem csupán mint jóbaráttól búcsúzik. Az erdőmester a fiatal szerzetes személyén át a piaristarendet is megkedvelte, s ennek kifejezésül később szép és értékes zoológiai gyűjteményét váci iskolánknak adta. Gyűjteményéről maga Hanák is megemlékezik Természetrájában. A hermelin ismertetésekor ugyanis megjegyzi, hogy «váci gyűjteményünkben Zólyom vármegyéből négy kitömött példány található, mellyek egymástól egészen különböznek».

Áldozópapságra előkészítő bölcséleti és teológiai tanulmányait Vácon, Nyitrán és Pozsonyszentgyörgyön végezte. Későbbi fejlődésére valamennyi befolyással volt. A dunamenti püspöki városban ugyanis alkalma adódott, hogy a nagyszünetekben Almásy Manó fiaival nagyobb utat tegyen Heves-, Borsod-, Bihar-, Békés-, Csongrád- és Pest vármegyében. Az ellentétes jellegű vidékek akkoron még számos ősi tájrészletükkel mondanunk sem kell, megfogták fogékony lelkét, s hatással voltak későbbi természetszemléletének kialakulására. Megfigyeléseit, feljegyzéseit fel is használja. Természetrájában pl. ezen útjával kapcsolatban a fekete gólyáról ezt írja: «én 1839-ben a törökszentmiklósi pusztákon láttam egy csapatot». Nyitrai tartózkodása idején köt ismeretséget Láng Adolffal, az ottani gyógyszerésszel és jeles természetbúvárral, aki nevét az ősi vármegye madárvilágának tanulmányozásával örökítette meg. Ösztönzésére és útmutatásával maga is elkezdni gyűjteni az

élő és élettelen természet tárgyait. A növény-, állat- és ásványvilágból rövid egy évtized alatt akkora gyűjteményre tesz szert, hogy olyannal rendünkben sem előtte, sem utána nem rendelkezett senki. Egy évszázad alatt sok hányódáson, vetődésen ment át. Egyes részei teljesen elpusztultak, megmaradt roncsai: kagylók, csigák, szárított növények pesti iskolánknak még ma is díszei. Nyitrai tartózkodása különben még más szempontból is jelentős. Néhány, írói vénával rendelkező társával megalapítják a növendékek körében a Zobori Magyar Egyesületet, amelyben első zsengeit, köztük népdalait mutatja be. Pozsonyszentgyörgyön Bolla Jánossal, az ottani elemi iskola tanítójával; a virágtalan növények szorgalmas kutatójával hozza össze a sors. A vele kötött barátságot sirig ápolja. Hittudományi tanulmányait sikerrel elvégezve, 1840. július 26-án, 29 éves korában áldozópappá szentelik.

Ifjúkori vágyai tehát teljesültek. Most már minden erejét az ifjúság nevelésére és a tudományok művelésére fordíthatta. Kéziratban maradt Naplója a legbeszédesebb bizonyíték arra vonatkozólag, hogy mind a kettőt szerzetesi komolysággal értelmezte. Eddig is szívesen foglalkozott az ifjúsággal. Az érdeklődőket magán-szorgalomból megtanította nemcsak a természeti elemek ismeretére, hanem az egyszerűbb gyűjtemények készítésére is. Ezt a dicséretre méltó tevékenységét ettől kezdve hatványozottabb mértékben gyakorolja. Máramarosi, váci, majd pesti tanárkodasi idején a könnyebb és kevésbé fárasztó kirándulására mindég elkíséri néhány famulusa. A tudományos kutatások és gyűjtés terén is új fordulatot jelent áldozópappá szentelése. Több az ideje és szabadabban is mozog. Ennél azonban jóval fontosabb, hogy közben megszerezte az akkori magyar zoológusok vezetőjének, Frivaldszky Imrének barátságát. Tőle kapott egyre fokozódó ösztönzést a további kutatásra, másrészt meg útmutatást arra vonatkozólag, hogy milyen tudományos munkákat tanulmányozzon, és a gyűjtött anyagot miképpen dolgozza fel. Ha honunkban akkoron valaki, úgy Frivaldszky volt erre alkalmas. A magyar föld hulló és bogár faunájának legjobb ismerője volt. Fáradtságos utazásain bejárta az ország legkülönbözőbb tájait és a Balkánt. Neve a külföldi szakkörökben jócsen-gésű volt. Hozzáértéssel és készségesen irányította a fiatalabbakat. Nem lepődhetünk meg tehát, ha személyéről és munkásságáról Hanák mindvégig dicsérőleg és hálával emlékezik meg.

Az ő szellemében folytatja további kutató munkáját. Amikor megérkezik a Felső-Tisza legnépesebb és élénk városába, Máramarosszigetre, Naplójának adatai szerint már 424 bogarat, 40 csigát és 222 szárított növényt tartalmazó gyűjtemény-nyel rendelkezett. Ez ettől kezdve rohamosan gyarapodott. Az ország határán fekvő, nehezen járható vármegye ugyanis a természetkutató számára valósággal kimeríthetetlen tárház volt. A magyar természetvizsgálók közül a megye rejtett kincsei közé bepillantott már ugyan 1796-ban és 1815-ben Kitaibel Pál. írásaiban a nagyhatárú megye növényeiről és ásványvizeiről igen értékes megfigyelések olvashatók. A megye tanulmányozói között ismeretes volt még Müller Bernát gyógyszerész, továbbá Schordann Zsigmond és Csausz Márton professzor. Az első 1835-ben, az utóbbi kettő pedig egy évvel rá tett nagyobb utat. A botanikus Sadler Józsefről is emlegetik, hogy járt Máramarosban. A közelebbi adatok azonban hiány-zanak. Felfedezéseik mellett bátran mondhatjuk, hogy országunknak akkoron egyik legelhagyatottabb vármegyéje még rengeteg természeti titkot rejtegetett.

Ezek feltárását tűzte ki a szabadságharcot megelőző évek lelkesedésével egy kis társaság, amelynek tagjai Pólya József szerint György József megyei főorvos, Hanák János kegyesrendi tanár, Péterffy Gyula hadnagy, Vágner Lajos kamarai

tiszt, Világh Károly sebész és Gáspár György tanító voltak. Közülük a későbbi szakirodalom főleg Vágner Lajost és Hanák Jánost említi. És méltán. Az előbbi a Szilágyi István szerkesztésében megjelent Máramaros vármegye egyetemes leírása című munkájában a megye növényzetének ismeretét adja, s a Kerner-Fritsch-Wettstein-féle *Flora exsiccata Austro-Hungarica* számára több példányt gyűjtött. Hanák János első nekibuzdulásában a megye minden irányú természettudományi tanulmányozását tűzte ki célul. A hegyek csoportosulása, a vizek rendszere, ásványok, gyógy- és hévizek, flóra és fauna egyaránt érdekelték. Az eléggé ismeretlen megye természettudományi monográfiáját akarta elkészíteni. Munkálatai azonban csak vázlatban maradtak ránk. Ellenben jobban ismeretes botanikai kutatása. Kátay Gábor a Királyi Magyar Természettudományi Társulat Története (Pest, 1868 p. 255-56) című munkájában felsorolja azon máramarosi növények jegyzékét, amelyeket Hanák János az 1843. év őszén a társulatnak ajándékozott. Eléggé tekintélyes Herbáriumának még megmaradt részét pedig a jelen sorok írója ismertette a Botanikai Közlemények XX., 1922. évi évfolyamában. Ezen adatok szerint gyűjtőjük négyévi szigeti tartózkodása alatt bejárta a környék magasabb hegyeit: Pietrosz, Hoverla, Gutin, Kőhát, Cziblesz és nevezetesebb helyeit, Kobolyapojana, jelenleg Gyertyánliget, Szlatina, Ökörmező, Szuligula, Dragomér, Rónaszék, Raho stb. Gyűjteményében megtaláljuk, hogy csak néhány nevezetesebb növényt említünk, a *Ligularia* (*Cineraria*) sibiricát és a *Drosera rotundifoliát* a Kőhátról, a *Ranunculus crenatust*, a *Dryas octopetalát*, a *Tofieldia borealist*, a *Pinquicula alpinát*, a *Soldanella alpinát* a Pietroszról, a *Campanula carpathicát* Trebusányról, a *Dianthus compactust* a Troj agáról, a *Lathyrus* (*Orobus*) *laevigatust* Máramarosszigetről, a *Menyanthes trifoliatát* Gutin környékéről, a *Taxus baccatát* a Czibleszről stb. Minden természetjáró tudja, hogy ezek a magashegyi gyűjtő utak mekkora testi ügyességet, edzettséget és sokszor lemondást kívánnak. A Naplónak nem egy részlete is elárulja ezt. Természetrajzának számos helye szintén ezt vallja. A marmotáról, a havasi murmétről, vagy mormotáról írva például ezeket találjuk: «A legmagasabb havasok legelőin, havasi növényekkel éledgél, nálunk a Tátrán, Zólyom és Máramaros havasain tanyáz. Én Máramarosban a Hoverla oldalán, nem messze a fehér Tisza eredetétől láttam egyet, mely azonban elfütyentvén magát, hirtelen üregébe menekült, honnan a szükséges eszközök hiánya miatt ki nem áshattam, mondják, hogy Mára maros többi havasain is találtatik». Tanulságos ebből a szempontból előbb említett könyvének a zergéről szóló következő része is. «Nálunk valamint a zergék, úgy a híres zergevadászok is ritkábbak, azonban van Máramarosban, Borsán, a Petróza tövénél két oláh testvér, kik egy kopóval s egyszerű puskával ellátva, 10-15 zergét lönek évenként; 1842-ben természettudományi kirándulásom alkalmával nyárutó 8-án ezen két vadászt vevém kalauzul a Petrózára. Estefelé, míg én a sziklacsúcs alatti völgyben az örökös hótömeg közelében ritka havasi növényeket szedegetek, egyik kalauzom a csúcson leste a legelőre induló zergéket, azonban csak másnap sikerült neki egyet célba venni, melyet szerencsésen el is ejtett s délután a tanyára hozott. A zerge mintegy 60 fontot nyomott, fekete szarva 7 hüvelyknyire nyúlt, szemein keresztül fekete sujtás húzódott, lábai és farka vége feketék voltak, többi része vörösarna, de télre is megfeketül, azért az oláhok fekete kecskének (*capra nyiagra*) nevezik. Húsa, melyből Borsabányán lakomát ütöttünk, igen ízletes volt. A következő évben nyárutó 10-én ismét a Petrózán búvárkodtam s kalauzom mintegy három hónapos zergegidát lőtt, mellynek színe egyidomúlag vörhenyes barna vala, finom gyöngye húsát Dragomér-falván költöttük el.»

A természet sokoldalú és beható tanulmányozásának eredménye rövidesen másirányban is jelentkezett. Egyik látható gyümölcsként a középiskola rövidesen megkapja a Természetrájt elemeit. Ismeretes, hogy az I. és II. Ratio Educationis a história naturalisnak eléggé tág teret biztosított. Az így támadt igényeket néhány évtizeden át hiánytalanul kielégítette Molnár Ker. Jánosnak: *Physiologicon complexum Historiae Naturalis régna tria*, Buda 1780, Piller Mátyás: *Elementa Historiae Naturalis in usum scholarum*, Nagyszombat 1781, Mitterpacher Lajos: *Primae lineae Historiae Naturalis in usum Gymnasiorum*, Buda 1795.

A nemzeti megújulás korában egyre sűrűbben hangzik az a követelés, hogy a természetrájt magyarul tanítsák. A fonák helyzetnek találóan ad kifejezést Földi János a következőkben: «A' mi Ifjaink, a'kik idegen Nyelven hallgatják a' Természeti Históriat, Maszkarás Bálba járnak, melly tsak éjtszaka, és gyertya világnál tart; kimulatják, kifárasztják benne magokat, és midőn haza jőnek' s megvirrad, nem tudják kivel tánczoltak, az az miről hallottak olly szépeket! Nem egyéb az ő reájok nézve, hanem egy Camera obscura, mellybe az idegen Nyelveknek szoros ablakain bétékintgetvén, sok szép Tüneményeket, – igazán Tüneményeket látnak; de a' mellyről szemeiket elvévén, azonnal minden látott szép Jelenések eltűnnek!» Mintegy a korkívánság nyomása alatt azután egymásután jelennek meg magyaryelvű tankönyveink. Közöttük legyen elegendő Sándor István, Természeti történet, Győrött, 1798, Raff György, Természethistória 1799, 1837, 1844, 1846, Soltész János orvosdoktor, a sárospataki ref. főiskolában a népszerű gyógytudomány és természethistória rendes professorának tollából a Természet Három országának általános megtekintése (Sárospatakon, 1839) és Peregriny Elek Természettörténet című munkájára hivatkozunk. Valamennyi lélek nélküli száraz fordítás.

Ellenük indított harcot Hanák János, amikor Bajza Atheneumában Peregriny Természettörténetét veszi erős bírálat alá s ezen át az egész természetrájt tankönyvi irodalmat. Első kíváncsúnként jelöli meg, hogy azok nemzeti nyelvünkön írassanak. Ne hemzsegiessenek az idegen szavaktól. A teremtmények ismeretéről vezessenek a teremtő ismeretére. Legyenek kedélynevelők, mert «gyönyörteljes vonzalommal vannak az ártatlan keblek a természet iránt.» Tükrözzék vissza ezenkívül a tudomány jelen állását. Ne legyen bennük helytelen rész, mert a «tévedés mindenütt hiba, de kettős hiba iskolai könyvben.» Rendtársunk gyakorlati példával mutatta meg, hogy milyennek gondolja a jó természetrájtankönyvet. S hogy elgondolása helyes volt, mutatta a tapasztalat. Az 1845. évben megjelent Természetrájt elemei a következő évben már «második, bővített és 114 fametszvényvel» díszített kiadásban forgott az ifjúság között. Közel három évtizeden át egyik legelterjedtebb tankönyv volt a magyar középiskolában. A szabadságharc utáni nemzedék belőle tanulta meg a magyar föld szeretetét és szépséges természetvilágának első ismeretét. Kiválóságát később nem is egy természettudósunk elismerte. Így pl. id. Entz Géza emlékszik meg róla meleg elismeréssel. És méltán, mert Hanák János Természetrájt elemei című munkája az első igazi magyar természetrájtankönyv.

A nagyközönség körében nevét állattana, pontosabban Természetrájt, vagyis: Az állat-, növény- és ásványországoknak természethű rajzokkal ellátott rendszeres leírása (Pesten, 1846, Hartleben Konrád Adolf tulajdona) tette szinte egy csapásra, máról-holnapra ismertté. Nem színes ábráinak köszönhette ezt, mert azok túlnyomó részét könyvedvelő közönségünk már ismerte, részint az Állatország természet-történeti képterme, ugyancsak Hartleben kiadásában megjelent könyvből, amelyet Jardine Vilmos és Treitschke Fridrich után, Pólya József orvostanár, Pest város

physicusa s kórházi orvosa, a magyar tudós Társaságnak s a bécsi es. kir. Orvostársaságnak levelező tagja fordított magyarra, részint Bertuch F.: Természet-történet, négy nyelven, latin, francia, német, magyar képeskönyvből (Buda, 1805-1809). Hangulatos, színes, megnyerő címlapja, amely motívumaiban és részleteiben a Királyi Magyar Természettudományi Társulat első oklevelére emlékeztet, sem hathatott az újság ingerével, mert többek között Peregriny Elek természettörténete szintén ilyen köntössel igyekezett kedveltségét szerezni.

Az egész mű elgondolásában, felépítésében, szellemi kivitelében, tehát tartalmában és irányában volt valami, ami az addigi hasonló című könyvekből hiányzott és ami abban lenyűgöző, hódító újdonságként hatott. Ennek igazolására azonban tartunk előbb szemlét az akkori idők három legünnepelebb állattánán. Sorrendben az első Földi Jánosnak, a Ns. Szabad Hajdú Városok Kerülete rendes orvosának Természeti Históriaja, Első Tömör, az Állatok Országja, Pozsony, 1801. Linnének Systema Naturae-ja nyomán készült, amit különben a jónevű szerző maga is bevall, írván «Én tehát a' Nagy érdemű Linne által elkezdett, 's azolta is sokaktól örökített 's tökéletesített Tudománybeli Rendszer, avagy Systema szerint írtam: mert ez énnekem a tanításra rövidebb, de jobb és okosabb Módnak is látszik, mint a Systema nélkül való tévedezés; de erősebb bizonyosságot is kíván, mint az, a' nélkül, némelly igen esmeretesekekről való szabad, és könnyű bőv beszéd, s az esmeretlenebbeknek vagy elmellőzése, vagy nagyobb összevisszavarása». Mindenben híven követi mesterének, a nagy svéd tudósnek beosztását. Itt-ott ugyan szóhoz jut szerényen, szinte észrevétlenül a magyar föld is, így pl. mikor a gőzüegérről, vagy a földi kutyáról szól. Legnagyobb és maradandó érdeme, hogy az állattani műnyelvünkhöz lerakta a biztos alapokat. Tizennégy évre rá jelent meg «Bétsben, a Nemzeti Gazda Hivatal» kiadásában Kisszántói Pethe Ferentz Természet História és Mesterségtudomány-a. Szerzője szerint «A Természet-történet, akármi nyelven írják azt a' mai időben, ha csak nem ujj toldalék, mint pl. a' Humboldt' Amerikai utóbbi uttjának a' gyümöltse, egy sem eredeti Munka; idegen Nemzetek Munkáiból kell hát azt nekem is előszedegetnem: a' mesterség és dolog az, hogy helyesen szabogassam össze » Nemzeti szempontból messze mögötte marad az előbbinek. A magyar puszták egyik büszkeségéről, a komondorról még csak tud valamit (289-90. lap), a két bocskorkörműiek családjába tartozó vadkecskéről ellenben már így ír: «A Vadketské' lakhelyének, rendszerént csak a' legmagasabb havas kősziklákat mondják: de ez éppen nem igaz; mert pl. Szála-Vármegyében, a* Tátika körül, talán még ma is, igen tsekéj kősziklahegyeken, eleget lehet látni, még pedig seregestől; nem régiben még elég volt, a Szántai és Sümegi öregek élő tanuk», jeléül, hogy az alpesi tájak eme ritka lényét, nemcsak nem ismeri, hanem a magyar föld élettörvényeit sem sejtí.

A francia zoológia nagy mesterének, Cuvier bárónak alapvető munkája Vajda Péter fordításában (Az Állat-Ország, Budán, A Magyar Királyi Egyetem Betűivel 1841) szintén eléggé el volt terjedve. Fordítója azzal a céllal ültette át nyelvünkre, hogy az új idők kedvelt zoológiai irányával «a bonctannal ismertessem meg a fejlődő állattudósokat». Elévülhetetlen érdeme az is, hogy segített megteremteni a magyar állattani irodalom műnyelvét. Ezt különben a szerző büszkén is vallja: «Kérdezitek: honnan vettem nevet e sok emlős és madár-nemnek és fajnak, midőn előttem olly kevés vala megnevezve és most mindnyájának kell magyar nevének lenni. Erre azt felelem: a minék népi közönséges neve nem volt tudva előttem s a minék Földi Jánosnál nem találtam nevét, annak minden vonakodás nélkül keresztapja lettem. Irtóztató sokba került volna ugyan – és részemről végrehajtható nem

lett volna – ha minden fiú keresztelésénél csak garast kellett volna is fizetnem; de az a jó, hogy magam voltam minden egy személyben és így a díj zsemben maradt sőt még tolatik is».

Szándékosan idéztük a fentieket, belőlük a XIX. század eleje állattanának irodalma szól. Emlékeztet deákos szépíróinkra. Túlnyomóan könyvtudakosság. Kevés bennük az élet és a magyar föld visszhangja, zamata. Milyen más mellettük Hanák János Állattana! Megfog, magával sodor. Hallgassuk csak előszavának következő részét: «A szöveg kidolgozásában azon iparkodtam, hogy előadásom népszerű, de mégis rendszeres legyen, mert a természetrajzot rendszer nélkül tanulni képtelenség. Az állatorszámban Cuvier rendszerét követem, egyes részleteiben az újabb változtatásokat is megemlítvén. Kútfőül hét évi bűvárkodásom által szerzett saját tapasztalásomon kívül a legjelesebb írók munkáit használtam; sokban Bugát Pál, Frivaldszky Imre, Petényi Salamon, Pólya József, Schirhuber Móric urak tanácsával éltem. A tárgyak megválasztásában a tudomány jelen állását s honi szükségünket szem előtt tartván mind azon állatokat, melyek az ismeret terjesztésére, vagy a rendszer alapos felfogására részint különös természeti sajátosságukat és életmódjukat, részint hasznos és káros voltukat tekintve szükségesnek látszanak, részletesebben előadtam. Hogy pedig munkámat hazánkra nézve érdekesebbé tegyem, mind azon állatokat, melyek a két testvérhon terjedelmes határain tudtommal előfordulnak, bővebben leírtam, vagy ha csekélyebb érdekűek, legalább mint honiakat megemlítettem. De milly nehéz itt valamit bizonyos pontossággal meghatározni, csak az tudja, ki e tárggyal több évig foglalkozott, s ki előtt nyilvános, hogy eddigi természetrajzaink e részben igen keveset mutathatnak; hogy roppant pusztáink, s rengeteg erdeink nagy részt vizsgálatlanul állanak; s hogy mostan élő fáradhatlan buzgalmú természetbúváraink vizsgálódásaiknak eredményét mind eddig napfényre nem bocsájtották». Olyan ez a fentebb idézett munkák részleteihez viszonyítva, mint Bach János Sebestyén Karácsonyi oratóriuma, valamely vidéki kis város kántorának alkalmi «hallhatatlan» szerzeménye, vagy Petőfi, Arany egy-egy igaz szívből jövő és szívhez szóló sora, Baróti Szabó Dávid agyon gondozott strófái mellett. Az olvasó akarva, nem akarva, kénytelen megérezni, hogy amikor szerzője tollat fogott, tényleg elmondható volt: *lumen adest*.

Kár, ezerszeresen kár, hogy a nagyméretűre tervezett alkotás, mint annyi kortársáé, csonkán maradt. Csupán az emlősöket és madarakat tárgyaló része készült el. Így is azonban a maga nemében egyedülálló. Minden túlzástól menten mondhatjuk: az első magyar korszerű állattan. Szerzője ismeri a legjelesebb külföldi kútfőket, a régi és újabb magyar szakmunkákat egyaránt. Ritka készséggel válogatja össze a magyar földre vonatkozó irodalmi adatot. Turóczi krónikájában, Oláh Miklós írásaiban, Miskolczy Gáspár Jeles Vadkertjében, Bél Mátyás *Notitia Hungariae*-jében, Marsili Alajos, Grossinger János, Benkő Ferenc latinnyelvű munkáiban található részleteket csakúgy felhasználja, mint kortársai: Földi János, Frivaldszky Imre, Petényi Salamon, Pethe Ferenc, Ocskay Ferenc báró, a botanikus Sadler József, Heuffel János és Rochel Antal újabb kutatásait és közléseit. Legtöbbet ad azonban sajátjából. És éppen ez kölcsönzi munkájának sajátosságosan eredeti, utolérhetetlen színezetét. Mennyire közvetlenül hatnak pl. a következő részletek. A hiúzról a többek között ez olvasható: «Egy hitelt érdemlő barátom tudósítása szerint Mármarosban a mokrai és királymezei havasok alatt tanyáz, de én az említett hegyek között rövid ideig tartózkodván, nyomába nem jöhöttem». Figyelemre méltók a nyuszt, illetőleg a vadkecske földrajzi elterjedését vázoló következő sorok. «A nyuszt nálunk nem ritka, én Szigeten kettőt vettem, melyek

a rónaszéki erdőben fogattak; különben Mármaros bérci között, valamint a Meszes, Réz- és Bihar hegyek messze terjedő vadonjaiban is gyakori.» A vadkecskéről ezt írja: «A máramarosi havasokról, azonban négyévi búvárkodásom alatt a vadkecskéről csak annyit fődözhettem fel, hogy azt a kőszáli zergével zavarták össze, s vadászaink beszéde szerint a vadkecske alatt a kőszáli zergét kell érteni; melytől termete ugyan elüt, de életmódja egészen megegyez.»

Kevés előtte élt zoológusunkról állítható, hogy az állatokat fogságban is tartotta, s úgy tette megfigyelés tárgyává életmódjukat. Erre vonatkozólag tanulságos a sündisznóról és a halászsasról szóló közlése: «nekem volt egy – t. i. sündisznó -, melly a rovarokat annyira szerette, hogy a gömböstúróról a már négy, öt év előtt szárított bogarakat is felfalta.» A halászsasról, a csonttörő harácsról a következőket írja: «Európa északi részén, a tavak, és folyók melletti sűrű erdőkben tanyáz, honunkban nem ritka, én Mármaros-Szigeten 1842-ben tavaszkor a körtvélyesi erdőkből kaptam egy párt, mellyek még állani sem bírtak, egyideig aprított hússal ettettem, később megerősödvén láncra tettem, s mind a kettőnek külön hajlékot állítottam, többnyire nyákokat összehúzza még esőben is a hajlék tetején ültek. Eleinte olly szelídek voltak, hogy tollaikat cirógatni engedték, később nagyon elvadultak, ha valaki közeledett hozzájuk, lármával fogadták, melly vékony csaholáshoz hasonlított, ha pedig kötődött velők, nyak- és melltollaikat felmeresztették, szárnyaikkal csapkodtak, karmaikkal kapdostak utána; mindenféle húst ettek, de a madarat és halat leginkább szerették, vizet nem ittak. Tollazatuk barnás volt, mindenik tollképen sötétbarna sávval, farkok feketés szürke foltokkal, csőrük egészen fekete, sonkjuk és lábaik sárgák, igen szép fekete karmokkal fegyverkezve. E színezete később megváltozik, csőrük megsárgul, farkuk megfehéredik, de én ezt nem várhattam, mert a következett télen mind a kettőt megölettem. Meg akarván ölni az egyiknek húspan mirennylabdacsokat adtam be este, azonban másnap reggel a húsdarabokat kihányva, s a madarat házikóján vidáman ülve találtam, később megfojtottam és kitömettem.» A magyar föld jellegzetességét mindenütt kihangsúlyozta. A házisertés, szarvasmarha és ló honi fajtáit és változatait részletesen felsorolja. Az imént vázolt tulajdonságai alapján tehát Hanák János állattana a múlt század egyik legmegbízhatóbb kézikönyve, és éppen ezért a szakemberek még ma is hivatkoznak rá.

A gyűjtő, tankönyvíró és természettudományi irodalmunkat az első, valójában magyar állattannal megajándékozó Hanák Jánosról még egy vonatkozásban kell megemlékeznünk. Ritka tehetségű szervező volt. Ennek azután előnyös és káros oldalát egyaránt tapasztalhatta. Az előbbit annyiban, hogy kortársai közül talán nem volt egy természetkutató sem, akivel ne állott volna összeköttetésben. Váci és pesti tanárkodása idején a fővárosban tartózkodókkal és ügyes-bajos dolgaikat intézőkkel élőszóval tárgyal. A vidékiekkel élénk levelezést folytat. Összeköttetésben áll Zeyk Miklós nagyenyedi, Lugossy József kezdetben máramarosszigeti, majd debreceni, Rómay Ferenc pozsonyi, Soltész János, sárospataki tanárokkal. Valamennyit munkára, kutatásra buzdítja. Gyűjteményük jegyzékét kéri, és segítségükkel adatok után kutat, hogy nagymúltú iskoláik gyűjteményében és könyvtárában természetrajzi szempontból micsoda nevezetesség található. Részt vesz a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűlésein. A kassa-eperjesiről részletes leírást ad a Társalkodó-ban, a soproninak pedig, amelyen az elnöki tisztelet Bonaparte Lucián caninói herceg és Ocskay Ferenc báró, a honi állattudósok nesztora látta el, a jegyzője. Eme szervező, minden tudományos megmozdulásban résztvevő tevékenységének eredménye két figyelemreméltó tanulmánya: Az

Állattan története és irodalma Magyarországon s Az Állattani Magyar Műnyelv ügyében 1848. január 24-én tartott akadémiai előadása. Az első könyvalakban halála után jó barátja, Pólya József adta ki. A maga nemében ma is nélkülözhetetlen. Az utóbbiról részletes ismertetést közölt a Társalkodó 1848-iki évfolyama. Tanulmányozásuk közepette a figyelmes olvasó rögtön észreveszi a temérdek apró adatot, aminek birtokában csak olyan valaki juthat, aki sokak bizalmát és szeretetét élvez.

Szervező tehetségének azonban nemcsak előnyét volt alkalma tapasztalni. A 48-as nagy napokban, amint az már a forradalmi jellegű és színezetű megmozdulásokban rendszeresen történni szokott, minden erjedt és kavargott. Ez alól a mámoros márciusi napokat követő hónapokban az egyházi intézmények sem voltak mentek. Az újításokat követelők élére a titokzatos sors a természetkutató Hanák Jánost sodorta. Szerencspataki János álnéven egy különben elég szelídhangú felhívást tesz közzé a Társalkodóban. Arra hivatkozva, hogy külföldön egyházi ruhát csupán az egyházi szertartások végzése közben viselnek a papok, indítványozza: «Egyházi foglalatosságainkon kívül, viseljünk világi ruhát és ez rendszeren egyszerű fekete Zrínyi, vagy Atilla, hasonszínű nadrág és mellény legyen». Másik indítványában a túlfűtött magyar szólal meg: «Hagyjuk meg, mint magyarokról illik, természetadta bajuszunkat és szakállunkat». Mindkét indítványának nem lett sem különösebb visszhangja, sem eredménye. Mégis mikor a magyar csapatoknak el kellett hagyni az ország szívet, ő is menekülni kényszerült. Fájó szívvel hagyta el a fővárost, annyi sikerének színhelyét, ahol időközben az egyetemi könyvtárhoz, illetőleg a Budai Főtanoda természetrajzi tanszékéhez kapott kinevezést. A menekülő magyar sereggel tartott ő is. Sorsa egyre mostohábbá vált. Egészsége, a fáradalmakat hősiezen viselő szervezete összetört. Megroppant. 1849-ben Kricsován, Krassó-Szőrény vármegyében epemirigygyulladás oltotta ki nemes életét.

Csupán 39 évet élt. Tagja volt, a Természettudományi Társulatról nem szólva, a Magyar Tudományos Akadémiának, a stettini Rovartani Egyletnek és Regensburgi Fűvésztársaságnak. Tehetségét tekintve még szép jövő állott előtte. Felfelé ívelő pályája azonban hirtelen megszakadt. A nagy kérdőjelre, a miért-re, mint honi művelődéstörténetünk annyi esetében, itt is válasz nélkül maradunk. Ebbeli fájaldalmunk találjon kielégülést maradandó alkotásainak fokozottabb tiszteletében.